

روش‌های تربیت خانوادگی در نگره قرآنی حدیثی مقام معظم رهبری (دام ظلّه) بر اساس نظام‌نامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه

حمید حسین نژاد^۱ و شاهد حسین^۲

چکیده

خانواده گروهی متشکل از افرادی است که دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی بوده، که هسته اولیه آن ازدواج بین زن و مرد است. خانواده بر مبنای هر اندیشه و مکتبی، مهم‌ترین منبع تربیت، رشد و نمو، آگاهی و جامعه‌پذیری شناخته شده و لزوم حفظ و تحکیم آن از وظایف هر نظام و اجتماعی است؛ چراکه نظام خانواده با کارکردهای به‌غایت متعالی خود، تضمین‌کننده هویت‌ها، اخلاقیات، اجتماعات، ارتباطات و بنیادی‌ترین نهاد برای تربیت، جامعه‌پذیری و ارائه انسان استاندارد به جامعه است. با وجود اهمیت این نهاد، بحث تربیت خانوادگی در نگره قرآنی-حدیثی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (دام ظلّه) مورد تأکید فراوان قرار گرفته است و همین اهمیت است که در *نظام‌نامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه*، بحث مفصلی در باب تربیت خانوادگی، به‌ویژه در اهداف آن، ارائه شده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی روش‌های تربیت خانوادگی در نگره قرآنی-حدیثی مقام معظم رهبری بر اساس سرفصل‌ها و بندهای *نظام‌نامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه* می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: تربیت، خانواده، تربیت خانوادگی، ازدواج، مقام معظم رهبری، *نظام‌نامه تربیتی جامعه المصطفی العالمیه*.

۱. استاد همکار مدرسه عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.

۲. نویسنده مسئول، دانش‌پژوه کارشناسی ارشد مدرسه عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.

مقدمه

خانواده، اساس هر اجتماع و نقطه آغازین زندگی اجتماعی انسان‌ها و اولین کانون تمدن بشری است. استحکام خانواده، در پیشرفت هر جامعه‌ای تأثیر زیادی دارد. در معارف اسلامی، خانواده یکی از نهادهای اساسی و از ساختارهای اصلی اجتماع است؛ در نگره قرآنی-حدیثی مقام معظم رهبری، خانواده دارای اهمیت زیادی است؛ و از نظر ایشان، خانواده سالم، جامعه سالم را ایجاد می‌کند.

بنابراین با توجه به دغدغه‌های مهم تربیتی در همه ساحت‌ها، به‌ویژه تربیت خانوادگی، و اینکه تربیت دارای هدف است، نیاز به شناسایی عوامل، برنامه‌ریزی عاقلانه و هوشمندانه و راهکارها و رفع موانع می‌باشد؛ جامعه المصطفی العالمیه برای جامعه هدف خود، یعنی طلاب و استادان و کارکنان و خانواده‌های آنان به‌طور خاص و برای آحاد جامعه که طلاب با آن‌ها در امور مربوط به شؤون طلبگی مانند تبلیغ، تدریس و فعالیت‌های فرهنگی و دینی و... سروکار دارند، به تهیه نظام‌نامه تربیتی در همه ساحت‌های زندگی فردی و اجتماعی پرداخت. تهیه این نظام‌نامه حاصل مشورت با نخبگان جامعه و با نگاه بین‌المللی بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام می‌باشد. این نظام‌نامه هم دارای راهکارهای نظری و راهکارهای عملی است.

معنای لغوی و اصطلاحی تربیت

تربیت، از ماده (ر ب و) برگرفته شده است. «ربو» در لغت به معنای زیادتی و رشد و فزونی است. بر این مبنا، تربیت که از باب تعییل است، به معنای رشد دادن، افزودن، پرورش دادن و فراهم کردن بستر رشد و کمال هر چیز است (فراهیدی، ۱۴۱۹، ج. ۸، ص. ۲۸۳). ابن فارس معنای تربیت را به سه اصل بازمی‌گرداند: ۱- اصلاح کردن؛ ۲- همراهی کردن و ملازم بودن با موضوع تربیت که منظور از آن مراقبت مداوم از متربی است؛ ۳- پیوستگی مربی و متربی در فرایند تربیت (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج. ۲، ص. ۴۸۳). و در اصطلاح عبارت است از «برانگیختن و فراهم آوردن موجبات رشد و پرورش و شکوفایی تمامی استعدادها، توانایی‌ها و قابلیت‌های انسان به‌منظور رسیدن به کمال و سعادت مطلوب» (بهشتی، ۱۴۰۳، ص. ۳۶).

خانواده در لغت و اصطلاح

واژه «خانواده» به معنای اهل خانه، طایفه، خاندان، دودمان و تبار به کار رفته است (معین، ۱۳۸۶، ج. ۲، ص. ۱۱۱۳). در عربی معادل «عائلة» یا «أسرة» یا «اهل البیت» می‌باشد. در قرآن، واژه «اهل» به معانی مختلف، از جمله به معنای خانواده زن و فرزند و اهل خانه به کار رفته است (محقق داماد و دیگران، ۱۳۷۸، ج. ۲۲، ص. ۱۲۷).

در اصطلاح حقوق دانان، خانواده یک واحد اجتماعی است که از ازدواج زن و مردی حاصل شده و فرزندی که حاصل این ازدواج هستند، آن را تکمیل می‌کند (تقوی، ۱۳۸۰، ص. ۷).

بنابراین، رکن اساسی شکل‌گیری ساختار خانواده در بیشتر جامعه‌ها، به‌ویژه جوامع اسلامی، مبتنی بر ازدواج بوده است. زن و مرد با ازدواج قانونی، پایه خانواده و روابط زن و شوهری و با آوردن فرزند، روابط والدین-فرزندی را بنیان می‌نهند (بهشتی، ۱۳۷۰، ص. ۹).

در نظام‌نامه تربیتی المصطفی العالمیه هم همین نکته را در ماهیت خانواده داشته است که: «خانواده به‌عنوان یک واحد اجتماعی کوچک در هر فرهنگ و جامعه، معنای خاص خود را دارد. این واحد بر اساس طیف و تعداد اعضا می‌تواند تقسیمات گوناگونی همانند خانواده هسته‌ای، گسترده و شناور، تک‌والدینی و تجدیدناشده داشته باشد. بر پایه آموزه‌های اسلام، خانواده به کانونی گفته می‌شود که دست‌کم یک مرد و یک زن بر اساس قوانین ازدواج کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. این کانون ممکن است تا به دلایل روابط سببی، نسبی، رضاعی و سندی، اعضای دیگری را شامل شود» (نظام‌نامه، ۱۴۰۲، ص. ۵۰۲).

تربیت خانوادگی

تربیت خانوادگی عبارت است از: «مجموع اقدامات زمینه‌سازانه برای تنظیم، تثبیت، تصحیح و تصعید تعاملات و روابط دوسویه اعضای خانواده در چهار سطح: روابط زن و شوهر با یکدیگر، والدین با فرزندان، فرزندان با والدین و فرزندان با یکدیگر یا تعاملات احتمالی خانواده با اعضای تأثیرگذار دیگر، به‌ویژه جد و جدّه اعضای خانواده. نه فامیل» (نظام‌نامه، ص. ۵۲۲؛ کتاب دوم، ص. ۱۱۲).

روش‌های تربیت خانوادگی در نگره قرآنی حدیثی مقام معظم رهبری

روش‌های مستقیم

روش تربیتی قرآن، آمیختگی تعلیم و تربیت است؛ با این توضیح که قرآن هم درصدد جهت‌دهی به اندیشه مخاطب و ساختن فکر اوست و هم جنبه‌های روانی و نفسانی مخاطبان خود را تحت تربیت می‌گیرد و می‌پروراند و به آموزش صرف بسنده نمی‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص. ۲۹۹). این شیوه از تربیت، لازمه خصوصیت هدایت‌کنندگی قرآن است؛ به این معنا که اگر قرآن را کتاب هدایت انسان بدانیم، در این صورت لازم است تمام ابعاد وجودی انسان را تحت تربیت و هدایت خود بگیرد (جوادی‌آملی، ۱۳۹۷، ص. ۲۲۷).

از حکمت‌هایی که برای نزول تدریجی قرآن مطرح می‌شود، لزوم ارتباط پیوسته و تدریجی مؤمنان با قرآن است که این خود مبتنی بر «اصل تدریج و پیوستگی در جریان رشد» می‌باشد. یعنی اساساً این اقتضای رشد و تربیت انسان است که تدریج و پیوستگی را می‌طلبد؛ لذا «تربیت انسان‌ها کار تدریجی است» و قرآن که کتاب هدایت و تربیت است، رویکردی فرایندی دارد. تقدم مرحله تزکیه بر تعلیم در تربیت انسان، نشان از همین تربیت مرحله‌ای و فرایندی قرآن دارد (بیانات ۱۳۸۹/۰۷/۱۴).

یک اصل تربیتی که مکرر در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای (دام ظلّه) به‌چشم می‌خورد، اصل تعریف قله یا نقطه اوج است. از نظر ایشان، وجود قله‌های تربیتی، لازمه حرکت انسان به‌سمت قله و رسیدن آن‌ها به دامنه‌ها است. خاصیت قله و نقطه اوج این است که جهت را به ما نشان می‌دهد تا ما را به این نتیجه برساند و تشویق

کند که به سمت آن قله باید حرکت کرد و به او باید شبیه و نزدیک شد. اسوه نامیدن پیامبر اسلام (ص) توسط قرآن: (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا) (احزاب: ۲۱) منطبق بر همین اصل تربیتی صورت گرفته است (بیانات، ۱۳۷۰/۰۷/۰۵).

آموزش

مهارت‌آفرینی نسبت به حق‌شناسی و التزام به وظایف و حقوق، به‌ویژه از دوران کودکی؛ تمرین‌دهی نسبت به انجام دادن رفتارهای حاکی از رعایت وظایف و حقوق والدین و فرزندان؛ توجه دادن به مسائل شرعی، بهداشتی و اخلاقی در التزام به حقوق و تکالیف جنسی؛ بهره‌گیری از شیوه‌های درونی‌سازی ارزش‌ها در عادت شدن انجام وظایف و حقوق، به‌ویژه یاددهی و یادگیری پنهان (نظام‌نامه، ص. ۵۲۷).

از جمله این مهارت‌آفرینی به کودکان طبق بندهای نظام‌نامه در قرآن و احادیث:

الف- استیذان فرزندان در مواقع طلوع فجر، استراحت نیمروزی و هنگام خواب شب، وظیفه برای مؤمنان جهت تربیت خانواده است: (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ؛ وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) (نور: ۵۸-۵۹).

یکی از مهم‌ترین مسائلی که در سوره مبارکه نور بیان شده، مسئله عفت عمومی است. یکی از مسائل آن این است که قرآن می‌فرماید: ای اهل ایمان، فرزندان که به سن بلوغ نرسیده‌اند، در سه نوبت (قبل از نماز صبح و نیمروز، آن وقت که لباس‌های خود را درمی‌آورید و بعد از نماز عشا) اجازه بگیرند که وقت اختصاصی زوجین است. و این دستور متوجه سرپرست کودک است که او را وادار به انجام آن کند، چون به بلوغ نرسیده‌اند تا تکالیف الهی شامل حال آن‌ها باشد. آیه بعد حکم کسانی که به بلوغ رسیده‌اند را بیان کرده که باید (در همه نوبت‌ها) اجازه بگیرند، همان‌طور که اشخاصی که قبل از آن‌ها بودند اجازه می‌گرفتند.

نابالغ طبق آیه قبل، تنها در سه نوبت باید اجازه بگیرد؛ چون زندگی آن‌ها با زندگی والدین آمیخته شده که اگر بخواهند در همه‌حال اجازه بگیرند، برایشان مشکل خواهد بود و از این گذشته، هیجانات جنسی آن‌ها هنوز به‌طور کامل بیدار نشده، ولی بالغ طبق این آیه که اذن گرفتن را به‌طور مطلق برای آن‌ها واجب دانسته، وظیفه دارد در همه اوقات به هنگام ورود بر والدین اجازه و اذن بگیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۳، ص. ۳۱۱).

ب- پیامبر (ص) وظیفه‌دار تربیت همسران و دختران خویش با آموزش حجاب به آنان:

(يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَرْوِاجِكُمْ وَ بَنَاتِكُمْ وَ نِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) (احزاب: ۵۹).

رهبر انقلاب در بیانات خود به اهمیت و ضرورت حجاب، علت دستور حجاب در دین، علت ضابطه‌مند شدن پوشش در ایران در تربیت خانواده و جامعه و آرامش آن و جنگ همه‌جانبه علیه حجاب، نگاه غرب به زن و موضع تدافعی غرب در حوزه زن اشاره کرده‌اند.

معظم‌له در تعریف و حقیقت حجاب، آن را به‌معنای ذلت ندانسته؛ بلکه به‌معنای حفظ زن دانسته و نه فقط حفظ زن، بلکه حفاظت هم‌زن و هم‌مرد است. حجاب فقط استفاده از چادر نیست، ولی بهترین حجاب است؛ بلکه حجاب به‌معنای پوشیدن سالم یعنی که سر و مو و گردن و بدن و تمام سر تا پای بدن زن را پوشیده باشد، به‌جز مواردی که فقها با شرایطی استثنا کرده‌اند. این معنای حجاب است (بیانات در دیدار مداحان، ۲۳/۰۲/۹۱). و ایشان در مورد سبک حجاب از نگاه اسلامی قائل‌اند: اسلام در مورد حجاب، پوشش خاصی را تعیین نکرده، بلکه مقصود را معین کرده و آن این است که دیدار زن و مرد و ملاقات طبیعی روزمره آن‌ها به یک عامل تحریک‌کننده تبدیل نشود.

ایشان بهترین راه تبلیغ و ترویج حجاب را برخورد منطقی دانسته، به این‌که ذهن دختر و زن جوان به اهمیت حجاب آشنا شود که حجاب از لحاظ شرعی و منطقی این است و ذهن او استدلال صحیح را در مورد رعایت حجاب بپذیرد... (بیانات ۱۱/۰۲/۹۲).

ایشان علت تأکید اسلام بر عفت زن و همچنین عفت مردان، سالم بودن خانواده و اجتماع می‌داند. و در مورد جنگ رسانه‌ای علیه حجاب قائل‌اند که رسانه‌های زیادی به‌کار گرفته می‌شوند که روی این نقطه حساس، یعنی نقطه هویت زن مسلمان، اثر بگذارند. ولی تلاش و سعی آن‌ها بی‌نتیجه است؛ و تنها نتیجه‌اش این است که چند نفر محدود فریب بخورند یا انگیزه‌های گوناگونی پیدا کنند. اما آنچه که باید به آن حساس بود، این است که ناگهان دیده می‌شود از خواص این جامعه، مسئله «حجاب اجباری» مطرح می‌شود؛ معنایش این است که یک عده‌ای نادانسته همان خطی را دنبال می‌کنند که دشمن با آن‌ها همه توان نتوانسته است آن خط را در کشور به نتیجه برساند (بانکی‌پور، ۱۳۹۰، بیانات در دیدار مداحان، ۱۷/۱۲/۹۶).

ایشان گناه بزرگی که غرب در مورد جنس زن مرتکب شده، که به این زودی قابل پاک و جبران شدن نیست و حتی به‌آسانی قابل بیان کردن نیست، این است که زن فقط جلوه‌گری کرده و زیبایی‌های خودش را در معرض لذت‌جویی مردان قرار دهد؛ و متأسفانه در دنیا الان این جور شده. در رسمی‌ترین مجالس، مردها باید با شلوار بلند و لباس پوشیده بیایند، اما زن‌ها هرچه برهنه‌تر و عریان‌تر بیایند، عیبی ندارد! زن باید خودش را در معرض دید مرد قرار دهد، برای اینکه مایه لذت‌جویی مرد شود! و اسم این را آزادی گذاشته‌اند، اسم نقطه مقابلش را اسارت می‌گذارند! ظلمی از این بالاتر برای زن نیست. درحالی‌که، حجاب زن تکریم زن و احترام به او و ایجاد حریم برای زن است و این حریم را شکستند. از آثار بدی که این مسئله بر جای گذاشت، ویران کردن خانواده و سست شدن بنیان خانواده بود. وقتی در یک جامعه‌ای خانواده متزلزل شد، مفاسد در این جامعه نهادینه می‌شود و ایشان سیاست راهبردی غرب در جهت مخالف با حجاب را هرزه شدن زن دانسته که حفظ و ترویج حجاب مانع از آن است (همان، بیانات دیدار با بانوان نخبه، ۰۱/۰۳/۱۳۹۰).

ج- مراقبت و پیگیری بر اقامه نماز، از عوامل مؤثر در تربیت خانواده: (وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا تَسْأَلْ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى) (طه: ۱۳۲).

مراقب خانواده از نماز و به‌جا آوردن آن، از دلایل مهم آرامش در خانه است؛ چون یاد خداوند در خانه پرتو افکنده شده، در چنین فضا و بستری خانواده به‌شکل نیکویی تربیت می‌شوند.

پیامبر (ص) در آستانه وقت نماز به مؤذن خویش می‌فرمود: «أَرِحْنَا يَا بِلَالُ!»؛ ای بلال! وجودم را با اذان آرامش ببخش (مجلسی، ۱۴۱۰، ج. ۸۲، ص. ۱۹۳).

«بزرگداشت نماز و گستردن و بلند کردن نام آن، دل‌بندگان خدا را وجد و نشاط می‌بخشد و این، برخاسته از ویژگی خود نماز است که مایه آرامش دل‌ها و برطرف‌کننده نگرانی‌ها و دغدغه‌های روحی در نمازگزار است» و نماز در بین مجموعه داروهای درمانگر بیماری‌های جسمی و روحی و فردی و اجتماعی انسان، عنصر اصلی یا یکی از اصلی‌ترین آن‌هاست (بیانات در هفدهمین اجلاس نماز، ۱۳۸۷/۰۸/۲۹).

رهبر انقلاب می‌فرماید: «...نیاز به رابطه معنوی با خداوند، بدین جهت امروز برای مردم دنیا از همیشه حادث‌تر و جدی‌تر است و نماز، برترین و کارآمدترین وسیله برای تأمین این نیاز است» (بیانات در هفتمین اجلاس نماز، ۱۳۷۶/۰۷/۱۰).

ایشان در مورد تأثیر نماز در تربیت، خطاب به طلاب جامعه المصطفی نماز را بزرگ‌ترین نعمت‌های دانسته که به ما این فرصت را می‌دهد که هر روزی چند بار با خدای خود صحبت کنیم و خدا را مخاطب خود قرار دهیم و از او کمک خواسته و نیاز خود را فقط به او بگوییم و سرسپردگی خود به ساحت ربوبی را با این تضرع و با این نیاز تقویت کنیم. نماز مثل چشمه آب جاری است و شخص روزی پنج بار در این چشمه آب جاری خود را می‌شوید. این شست‌وشو می‌تواند برای دل و قلب آثار ماندگاری داشته باشد که از جمله طهارت و تقواست که می‌توان سخن نافذ و تأثیرگذار را از خداوند دریافت کرد (بیانات در دیدار طلاب غیرایرانی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۹/۰۸/۰۳).

د- ترغیب به رعایت تقوا و نهی از گفتار تحریک‌آمیز جنسی، در جهت تربیت همسران پیامبر و حفظ جایگاه ویژه آنان: (يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا) (احزاب: ۳۲).

در نگره قرآنی- حدیثی مقام معظم رهبری، آموزش و مراقبت از این طریق در عرصه تربیت خانوادگی تأکید شده است که در پرتو آیه شریفه (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا) (تحریم: ۶) بیان شده است. استنادات متعدد رهبری به این شریفه در تربیت خانوادگی، گویای این مطلب بوده و یکی از مهم‌ترین عامل حفظ خانواده، آموزش و مهارت‌یابی و التزام به معارف دینی است (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۳/۰۸/۰۶).

«قرآن می‌فرماید که: (قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ)؛ این خطاب هم به مردها و هم زن‌هاست. اهل هر انسانی عبارت است از خانواده و نزدیکان او. پس هم خودتان را از غلتیدن در آتش حفظ

کنید، هم خانواده و نزدیکان را حفظ کنید. از طرف دیگر، حفظ عناصر اصلی داخل کانون خانواده، به حفظ خود انسان هم کمک می‌کند» (بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت امور خارجه، ۱۳۸۳/۰۵/۲۵).

در کلام امام علی از این آیه شریفه (قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا)، آموزش به خانواده استفاده می‌شود: امام علی (ع) فی قوله تعالی: «(قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا) عَلِّمُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيَكُمْ الْخَيْرَ. و ایضا: عَلِّمَهُمْ مَا يَنْجُوهُمْ بِهِ مِنَ النَّارِ». امام علی (ع) درباره سخن خداوند (خودتان و خانواده‌تان را از آتش نگاه دارید) یعنی: «به خودتان و خانواده‌تان خیر بیاموزید» و در کلام دیگر می‌فرماید یعنی: «به آنان چیزهایی بیاموزید که به وسیله آن از آتش نجات یابند» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۰، ص. ۱۵۲).

تذکر و نصیحت، تنبیه و تشویق

تذکر و تنبیه نسبت به برخی امور مانند تصرف بدون اجازه در اموال شخصی دیگران؛ تشویق به کارهایی مانند تحمیل نکردن کارها و فعالیت‌های منزل به دوش دیگری، به‌ویژه دختران؛ تشویق به بهره‌برداری عادلانه از امکانات خانه و خانواده (نظام‌نامه، ص. ۵۲۷-۵۲۸).

تشویق، از شیوه‌های مهم مؤثر تربیتی است. هر انسانی و به‌ویژه کودکان، تشویق را دوست دارند و فطرتاً از آن خوششان می‌آید. کودک با تشویق بجا می‌آموزد که تلاش خود را بیشتر کرده و از این راه، اعتمادبه‌نفسش بیشتر می‌شود و همچنین تشویق، موجب انگیزه برای انجام کارهای شایسته و درست و بروز استعدادها و درونی اوست و در نتیجه، موجب تقویت و باروری روح و روان آن‌ها می‌شود (بانکی‌پور، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۷).

تذکر یعنی یادآور شدن آنچه انسان از آن غفلت کرده و یا آن را به فراموشی سپرده است. تذکر نعمت‌ها و یاد منعم و خدایی که در همه‌جا حاضر و ناظر است و یاد آوردن سرانجام و پایان زندگی، روشی مهم در نگهداری انسان از زشتی‌ها و هدایت به سمت تلاش در راه درست و صحیح است.

پیامبران (ص) همواره، انسان‌ها را به نعمت‌ها و رحمت‌های خداوند تذکر می‌داند و اینکه در محضر خداوند هستند و از این راه به اصلاح آن‌ها می‌پرداختند؛ به بیان امام علی (ع): «فَبَعَثَ فِيهِمْ رُسُلَهُ وَآتَرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَاءَهُ لِيَسْتَأْذُوهُمْ مِمَّا تَقَى فِطْرَتَهُ وَ يَذَكِّرُوهُمْ مَنْسِي نِعْمَتِهِ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱).

بنابراین، تذکر در تربیت نقشی کلیدی است و آنچه انسان را از غفلت و ظلمت نجات می‌بخشد، تذکر است. امام علی (ع) درباره اهمیت این نقش می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى جَعَلَ الذِّكْرَ جَلَاءً لِلْقُلُوبِ تَسْمَعُ بِهِ بَعْدَ الْوَقْرَةِ وَ تُبْصِرُ بِهِ بَعْدَ الْعَشْوَةِ وَ تَتَّقَاهُ بِبَعْدِ الْمَعَانِدَةِ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲۲).

مقام معظم رهبری در مورد تذکر و نصیحت و تشویق و اثر تربیتی آن بر خانواده، به‌ویژه جوانان، قائل هستند؛ در محیط خانواده هم می‌شود نهدی از منکر کرد و جلوی خیلی از تضييع حقوق‌ها را گرفت که نتیجه آن، تربیت درست اعضای خانواده هست (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۷۰/۰۹/۲۵).

و خاصه در مورد جوانان و روش درست تذکر دادن و تشویق آن‌ها، این نکته مهم را متذکر می‌شوند که جامعه ما و به تبعیت، خانواده‌ها، خود را با پدیده‌های جدید و منطقی و معقول، کاملاً هم‌ساز و هم‌خوان

می‌کنند. البته ممکن است خانواده‌ها با بعضی از «از حد خارج شدن‌های جوانان» زاویه گرفته و مقابله کنند که منطقی است و نباید هم از والدین انتظار داشته باشیم که به جوان خود تذکر ندهند. هر جوانی به کمک فکری والدین احتیاج دارد. نباید تصور کرد که کمک‌های فکری آن‌ها و باید و نیاید‌های پدران و مادران از روی دلسوزی و شفقت، جلوی نوآوری جوانان را می‌گیرد؛ بلکه آنجایی که نوآوری عاقلانه و از روی منطق و استدلال باشد، والدین و حتی جامعه در مقابل آن نمی‌ایستند. امروزه، تشویق و ترغیب به نوآوری، از خواسته‌های مکرر نظام است. اما نوآوری نباید به نوآوری‌های غیرمنطقی و گاهی نابخردانه منتهی شود؛ یعنی نباید با هرچه که سنت است و نسل قبل آمده، به صرف نوآوری مبارزه شود. این را عقل نمی‌پذیرد. ایشان نوآوری را حرکت تکاملی میدان‌هایی می‌داند که ما را در آن به پیش ببرد و از جوانان این انتظار را دارند که نوآوری و خلاقیت کنند. البته ایشان منکر تحجر برخی نمی‌شوند، اما قائل‌اند همان افراد متحجر را می‌توان با شیوه منطقی درست، آگاهشان کرد (بیانات در جلسه پرسش و پاسخ با جوانان، ۱۳/۱۱/۱۳۷۷).

مشورت و تبادل نظر

مشورت از عوامل مهم همکاری و تفاهم میان اعضای خانواده است و وجود این روحیه در خانواده‌ها، در عین شکل‌گیری خانواده‌ای مستحکم و صمیمی، خانواده را از بسیاری از مشکلات و موانع حفظ می‌کند. امام علی (ع) می‌فرماید: «وَلَا ظَهِيْرَ كَالْمُشَاوِرَةِ» (نهج البلاغه، کلمات قصار ۵۴). بنابراین، مشورت یک اصل اخلاقی برای نظم و سازماندهی مسائل کلان و جزئی جامعه و به‌ویژه خانواده، امری نیکوست؛ تا جایی که در دو آیه نیز به‌طور خاص و صریح به بحث مشورت پیامبر (ص) با مسلمین و مشورت مؤمنین با یکدیگر اشاره شده است: «وَسَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» (آل عمران: ۱۵۹) و «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۶). ویژگی خانواده متعادل این است که به مشورت و توافق در خانواده توجه شود. بر اساس توصیه‌های اسلامی، از نظرات دیگران استفاده کردن و برگزیدن راه‌حل مناسب در هر موضوع، بهترین روش برای تصمیم‌گیری در خانواده است و این به رشد و شناخت و بصیرت و تربیت عقلانی خانواده کمک زیادی می‌کند. قرآن درباره کسانی که مشورت می‌کنند، می‌فرماید: «الَّذِينَ يَسْتَمْعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْوَالُونَ الْأَلْبَابُ» (زمر: ۱۸).

بنابراین، اصل تشاور و تبادل نظر در خانواده به‌عنوان یکی از روش‌های مهم تربیتی، به مشارکت اعضای خانواده کمک می‌کند. اگرچه باید امور خانه بر اساس تقسیم کار باشد، اما بهتر است مدیریت کلی خانه با همفکری و مشورت اعضای خانواده باشد که این خود شخصیت و بها دادن به اعضای خانواده است. در احادیث شریف آمده که هفت سال سوم زندگی فرزند، زمان وزارت اوست و به مشورت و همفکری با او و استفاده از نظرش در مسائل و مشکلات و برنامه‌های مختلف خانواده باید اهمیت داد که این یکی از روش‌های مستقیم تربیت خانوادگی است (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج. ۲۱، ص. ۴۷۶، ح ۲۷۶۲۷).

مقام معظم رهبری هم به این اصل و روش مهم تربیتی در جامعه اسلامی، به‌ویژه میان مسئولین و مردم و همچنین در خانواده‌ها، اشاره دارد و می‌فرماید: «اسلام در ضمن اینکه احکام الهی و اراده الهی را در هدایت و صلاح انسان‌ها دارای کمال تأثیر می‌داند، اراده انسان، حضور انسان و حضور آحاد مردم را هم در همه کارها پیش‌بینی کرده است. یک نمونه آن همین مسئله شورا است. خدا در علائم مؤمنین می‌فرماید: (وَ أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ)؛ کارهایشان را با مشورت انجام می‌دهند. البته مشورت، با شکل‌های مختلفی ممکن است انجام گیرد...» (بیانات درباره اهمیت شوراهای اسلامی شهر و روستا، ۱۳۷۸/۰۳/۰۴).

روش‌های غیرمستقیم

در شیوه غیرمستقیم، مربی، پیام خود را به صراحت و مستقیم بیان نکرده، بلکه روش تربیتی را به‌صورتی منتقل می‌کند؛ علاوه بر آنکه شخص یا گروه مخاطب را توجه داده، از تحریک احتمالی احساسات و عواطف آن‌ها و احیاناً مقاومت در پذیرش آن نیز جلوگیری می‌کند. هرگاه تأثیر روش مستقیم و غیرمستقیم را با هم مقایسه شود، روش غیرمستقیم، بیشتر در تغییر مطلوب رفتار مؤثر است تا روش مستقیم. اهمیت شیوه غیرمستقیم در تربیت، وقتی پیدا می‌شود که به کم‌اثر بودن روش مستقیم، به‌ویژه در جهان امروز و نسبت به نسل جوان در خانواده و اجتماع، توجه داشته باشیم.

روش مشاهده‌ای

الف- نمایشی

ارائه الگوهای مناسب از طریق فیلم، رسانه، عکس و نمایشگاه (نظام‌نامه، ص. ۵۰۹ و ۶۴۳).
۱- این ابزارها هم به‌خاطر جذابیت‌های خاصی که دارند، به‌راحتی بسیاری از تعالیم و ارزش‌های تربیتی، اخلاقی و دینی را به خانواده‌ها آموزش می‌دهند. البته باید در انتخاب نوع و تناسب آن‌ها با سن و جنسیت اعضای خانواده، دقت شود و یکی از راهکارهای عملی درباره اسلامی و ارزشی شدن فیلم‌ها، تولید نمایش‌های کوتاه با استفاده از داستان‌های قرآنی است که باید به این امر توجه ویژه داشت. از بسیاری از قصه‌های قرآن درباره مادر و فرزند و روابط آن‌ها می‌توان سریال ساخت و باید درباره استفاده از آن‌ها فکر و برنامه‌ریزی کرد. قصه حضرت موسی (ع) و مادرش از داستان‌های جالب و خواندنی قرآن است که دست‌غیب الهی در آن نقش داشت و نوزاد را پس از رها کردن در رود نیل، دوباره به مادرش بازگرداند و در اختیار مادرش قرار داد. مهر مادر موسی (ع) به وی، از دیگر جاذبه‌های این داستان است که می‌تواند برای مادران و فرزندان بسیار آموزنده باشد. مهر و محبت آسیه به موسی (ع) نیز در پرورش او مؤثر بود و باید نقش وی در این قصه نمایان شود. بنابراین داستان‌های قرآن با آن گیرایی و جذابیت معنوی که دارند، موضوع خوب و جالبی برای تولید فیلم است و ارزش صرف هزینه و وقت‌گذاری را دارد (پورعلی‌فرد، ۱۳۹۱، ص. ۴۷).

رهبر انقلاب در بیانات خود بارها بر اهمیت و تأثیر سینما به‌عنوان یک ابزار قدرتمند فرهنگی و هنری تأکید کرده‌اند. ایشان معتقدند سینما می‌تواند نقش بسزایی در انتقال پیام‌های ارزشمند و تأثیرگذاری بر مخاطبان

داشته باشد و به همین دلیل، تولید آثار سینمایی با محتوای غنی و جذاب را توصیه می‌کنند. در عین حال، رهبری به اهمیت توجه به کیفیت هنری و فنی فیلم‌ها نیز اشاره کرده‌اند و معتقدند که محتوای قوی باید در قالب یک اثر هنری جذاب و گیرا به مخاطب ارائه شود. ایشان سینما را عنصر جذاب و رسانه فوق‌العاده‌ای می‌دانند که از لحاظ اثرگذاری، مانند آن نیست (بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹). «هنر باید در خدمت حقیقت، اخلاق و ارزش‌ها باشد. فیلم‌سازان مسئولیت دارند با آثار خود پیام‌های مثبت و امیدبخش به جامعه منتقل کنند» (دیدار با جمعی با هنرمندان، آذر ۱۳۸۵).

۲- گاهی یک تصویر یا خط زیبایی می‌تواند روح بیننده را تسخیر کند؛ مربی می‌تواند در مواردی، با استفاده از این قبیل شیوه‌ها، پیام خود را به صورت دلنشین‌تر و غیرمستقیم به بچه‌ها برساند. رهبری، معتقد است تولید اثر هنری بدون در نظر گرفتن مخاطب، کاری بیهوده است و نمی‌تواند تأثیرگذاری مؤثر را داشته باشد و در دیدار با اصحاب فرهنگ و هنر اندیشه در رشته‌های سینما، تئاتر، نویسندگی، موسیقی، نقاشی، شعر، خوشنویسی، ترجمه و دیگر رشته‌های هنری و فرهنگی، حقیقت هنر را گوهی بسیار گران‌بها و موهبتی الهی خواندند و تصریح کردند: در مواجهه با هنر و هنرمند و قضاوت در این عرصه‌ها، باید ظرافت‌های فراوان و مرزهای بسیار حساس و دقیقی را رعایت کرد.

مقام معظم رهبری هنر را مجموعه‌ای از احساس و ادراک زیبایی‌ها و حقایق و تبیین آن‌ها برشمردند و خاطرنشان کردند: هنر حقیقتی بسیار فاخر و عطیه‌ای از جانب پروردگار است که مانند هر موهبت دیگر الهی، مسئولیت‌ها و تکالیفی را برای صاحب آن به همراه می‌آورد (نیک‌آئین، ۱۳۶۷، ص. ۷۸).

۳- بازی‌ها

بازی کودکان، یکی از عوامل رشد عاطفی، عقلانی و اخلاقی آنان شمرده می‌شود، تا آنجا که اهل بیت (ع) تا سن ۷ سالگی را سن بازی کودکان و دوره ویژه آن معرفی کرده‌اند؛ کودکان تا سن ۷ سالگی و در همان دوران بازی شخصیت کاملی پیدا می‌کنند. امام حسن و امام حسین (ع) بر پشت پیامبر سوار می‌شدند و «حَلَّ حَلٍّ» می‌گفتند و پیامبر می‌فرمود: نیکو شتری است شتر شما (مجلسی، ۱۴۱۰، ج. ۴۳، ص. ۲۸۵).

از امام کاظم (ع) نقل است که بازیگوشی و میل به بازی کودک در خردسالی باعث می‌شود تا در بزرگسالی بردبار باشد: «تُسْتَحَبُّ عَزَامَةُ الصَّبِيِّ فِي صِغَرِهِ لِيَكُونَ حَلِيمًا فِي كِبَرِهِ» (صدوق، ۱۴۰۹، ص. ۴۹۴). علامه مجلسی می‌فرماید: منظور این است که کودک در خردسالی میل به بازی دارد و علاقه‌ای به مکتب و مدرسه ندارد. این نشانه‌ای است برای اینکه عقل و خرد او در بزرگسالی افزون خواهد شد. اگر در خردسالی مظلوم و بی‌تحرك باشد در بزرگسالی کودن خواهد بود و این را به تجربه دیده‌ایم (مجلسی، ۱۴۱۰، ج. ۴۳، ص. ۲۸۵).

علت و دلیل این سخن روشن است؛ زیرا بازی کودک باعث شادابی، آرامش، تقویت حواس او می‌گردد و آرامش روان در کودکی، شخصیت و اعتمادبه‌نفس در مراحل بعدی زندگی را به دنبال خواهد داشت و آنگاه که خرد و بردباری کودک زیاد شود، موفقیت او افزون خواهد شد.

از نگاه رهبری، بازی نقش مهمی در تربیت کودکان و نوجوانان دارد. ایشان معتقدند که بازی، فرصتی برای رشد عاطفی، عقلانی و اخلاقی کودکان فراهم می‌کند و می‌تواند به آن‌ها در ابراز احساسات، درک دنیای اطراف و یادگیری مهارت‌های اجتماعی کمک کند.

رهبری معظم معتقدند که بازی، نوعی آموزش غیرمستقیم است که کودکان از طریق آن، بسیاری از مهارت‌ها و ارزش‌ها را به‌طور طبیعی یاد می‌گیرند. این نوع آموزش، معمولاً جذاب‌تر و مؤثرتر از آموزش‌های مستقیم است (بانکی‌پور، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۴).

۴- استفاده از برنامه‌های جمعی خانوادگی

برنامه‌هایی مانند مسافرت، شرکت مراسم و جشن‌ها، رفتن به پیک‌نیک و گردش در پارک، رستوران و... هم می‌توانند فرصت خوبی برای انتقال پیام‌های تربیتی باشند؛ برنامه‌های ویژه‌ای نیز که خود بچه‌ها برای برپایی این قبیل فعالیت‌ها، تدارک و اجرا می‌کنند نیز می‌تواند با نظارت و نظر مربی به‌سمت اهداف تربیتی مورد نظر، سوق داده شود (سجادی و غلامی، ۱۴۰۰، ص. ۲۰۰-۲۰۱).

مقام معظم رهبری در مورد برنامه جمعی و هنری مانند سرود، سرود را یکی از ظرفیت‌های هنری گران‌بها برای گسترش ارزش‌های معرفتی و عملی دانسته که ترکیب بدیع شعر و صدا و آهنگ در اجرای دسته‌جمعی، راز اثرگذاری استثنایی سرودهای مذهبی و ملی در همه‌جای جهان است (پیام رهبری به اولین جشنواره ملی و بین‌المللی سرود فجر، ۱۴۰۱/۰۴/۲۲).

ب- الگودهی

اسوه‌های مطلوب را باید در معرض دید خانواده‌ها قرار داد و اسوه‌های نامطلوب را اگر نمی‌توان حذف کرد، مورد تبیین و توضیح قرار داد و جهات نامطلوب آن را برشمرد.

در بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای شش الگوی برجسته برای خانواده و به‌ویژه بانوان معرفی شده‌اند: ایشان در حقیقت زن اسلامی را موجودی می‌دانند که دارای ایمان و عفاف است، متصدی مهم‌ترین بخش تربیت انسان است، اثرگذار در اجتماع و دارای رشد علمی و معنوی، مدیر کانون بسیار مهم خانواده و مایه آرامش مرد است؛ همه این‌ها در کنار خصوصیات زنانگی، مثل لطافت، مثل رقت قلب، مثل آمادگی دریافت انوار الهی است؛ این الگوی زن مسلمان است؛ همین خصوصیتی که پیغمبر (ص) در بیانات متعدد به‌مناسبت تمجید از فاطمه‌زهرا (س) یا خدیجه کبری (س) یا به‌نحو کلی درباره زن بیان کرده است (بیانات در دیدار مداحان اهل‌بیت، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷).

به‌ویژه فاطمه‌زهرا (س) با زندگی کوتاه دنیایی که داشتند، الگویی برای تمام مردان و زنان غیور چه مسلمان و چه غیرمسلمان که با مقام آن حضرت آشنا باشند، است. زندگی ظاهری آن بزرگوار در تمام عرصه‌ها چه در عرصه شوهرداری و مادری و همسری و چه در عرصه جهاد و مبارزه و دانش و سخنوری و دفاع از نبوت و امامت و نظام اسلامی نمونه است و در عین حال در مقام معنوی و عبادت هم‌سنگ امیرالمؤمنین (ع) و

پیامبر (ص) اوست. فاطمه‌زهرا (س) همه این فضایل را با هم داراست. زن، این است. یقیناً در ذهن بشر یک نقطه درخشان و استثنایی است و الگوی زنی که اسلام می‌خواهد بسازد بیانات در دیدار مداحان اهل بیت، (۱۷/۱۲/۱۳۹۶)

و یا الگویی مانند حضرت زینب کبری (س) که برای زنان در طول تاریخ الگوست؛ متانت و عقل و درایت، شجاعت، شور عاطفی، صراحت زبان، قوت روح؛ در عین حال، مانند مادر و خواهری دلسوز، با همه برخورد کند و در محیط خانه نور محبت را روشن نگه دارد، همسر و فرزندان را بر سفره محبت و عاطفه خود دور هم جمع کند؛ این‌ها همه از ویژگی‌های یک زن مسلمان و مؤمن است که خداوند برای تربیت بانوان، آن را در مقابل دیدگان همه گذاشته است. ابعاد شخصیتی زینب کبری (س) گسترده است. شاید مهم‌ترین بُعدی که شخصیت زن اسلامی می‌تواند آن را بیان کند و به‌عنوان الگوی حسنه بگیرد، این بُعد باشد که این شخصیت ممتاز به برکت ایمان و دل سپردن به رحمت و عظمت الهی، آن‌چنان بزرگی پیدا می‌کند که حوادث سهمناک در مقابلش، حقیر می‌شود. این بُعد در زندگی زینب کبری، از همه بارزتر و برجسته‌تر است (بیانات رهبری در دیدار اقشار مختلف مردم، ۲۵/۰۳/۱۳۸۵).

ایشان در مورد الگوگیری از حضرت سکینه دختر امام حسین (ع)، ایشان را یکی از مشعل‌های علم و معرفت در همه تاریخ اسلامی تاکنون و آینده می‌داند. کسانی که حتی حضرت زینب و پدر زینب (ع) و پدر سکینه (ع) را قبول نداشته و ندارند، اعتراف می‌کنند که سکینه (س) یک مشعل علم و معرفت است (بیانات رهبری در دیدار با جمع کثیری از پرستاران به‌مناسبت میلاد حضرت زینب و روز پرستار، ۲۲/۰۸/۱۳۷۰). در مورد بیان الگوی زن در قرآن به آسیه زن فرعون و مریم مادر حضرت مسیح اشاره کرده و اینکه خداوند، دو زن را به‌عنوان نمونه‌ای از انسان‌های برجسته و اهل ایمان یاد می‌کند؛ یعنی در صحنه انسانیت و ایمان، وقتی خداوند بخواد نمونه‌ی والایی را ذکر کند، ذکر از پیامبران و مردان بزرگ و شخصیت‌های علمی و دینی نکرده، بلکه سخن از این دو زن کرده است (بیانات رهبری در اجتماع بانوان خوزستان، ۲۰/۱۲/۱۳۷۵). بنابراین بیان الگو اثر تربیتی مهمی بر جان و دل می‌گذارد. کودک در همان سال‌های اولیه زندگی‌اش از اطرافیان خود الگوپذیری دارد. بنابراین لازم است والدین و اطرافیان رفتار و عملکرد صحیح و سازنده‌ای را مقابل فرزند داشته و الگویی مناسبی باشند. پایدارترین تعلیم و ارائه الگو، یادگیری غیرمستقیم یا مشاهده‌ای است. کودک در مورد عملکرد و رفتار الگوهای دلخواهشان، دلبستگی و کنجکاوی ژرفی دارند.

روش اکتشافی

الف - قصه‌گویی و کتابخوانی (نظام‌نامه، کتاب اول، ص. ۵۱۲؛ کتاب دوم، ص. ۱۱۸).

داستان‌ها و قصه‌ها، نقش بسیار مهمی در تکوین و تربیت شخصیت دارند. از طریق داستان‌های خوب، اشخاص و به‌ویژه کودکان به بسیاری از ارزش‌های اخلاقی پی می‌برند. شجاعت، نوع‌دوستی، امیدواری، آزادگی، جوانمردی، طرفداری از حق و حقیقت و استقامت در مقابل ستم، ارزش‌هایی هستند که هسته مرکزی

بسیاری از قصه‌ها و داستان‌ها را تشکیل می‌دهند. پرورش حس زیبایی‌شناسی، متوجه ساختن کودک به دنیایی که اطرافش را فراگرفته، پرورش عادات مفید، تشویق حس استقلال‌طلبی و خلاقیت، هدف‌های اصلی طرح قصه‌های خوب برای آن‌هاست. قصه‌ها و داستان‌ها در سنین دیگر زندگی نیز تأثیرگذاری خود را دارند، به شرط آنکه مناسب با سن مخاطب انتخاب گردند. کودکان شیفته قصه و حکایت‌اند. آنان از داستان‌گویی می‌گیرند و مهر و محبت قهرمان‌های قصه‌ها بر دلشان می‌نشیند و رابطه عاطفی و اثرپذیری از آن پیدا می‌کنند (بانکی‌پور، ۱۳۹۲، ص. ۱۲۲).

مقام معظم رهبری به‌عنوان نمونه نقش مهدی آذربیدی نویسنده کتاب قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب را در پر کردن خلأ فرهنگی کشور در مورد کودکان را بیان می‌کند، در دوره‌ای که همه عوامل در جهت گمراه‌سازی ذهن و دل جوان حرکت می‌کرد. کتاب ایشان یک خلئی را در برهه‌ای از زمان برای زنجیره طولانی فرهنگی این کشور پر کرد (بیانات در دیدار نخبگان استان یزد، ۱۳۸۶/۱۰/۱۵). ایشان هنر قصه‌گویی را، هنر بسیار خوبی می‌داند؛ زیرا قصه‌های خوب، سازنده شخصیت کودک است. انسان وقتی که تفکرات خودش را که ریشه‌یابی می‌کند، به این قصه‌ها می‌رسد. قصه مقوله خیلی مهمی است؛ اما قصه‌های خوب، و به قصه‌نویسان توصیه می‌کند؛ سعی شود که در این کار هنری قصه‌گویی، اولین چیزی را که در کودک ایجاد می‌کنید، ایمان باشد؛ زیرا هیچ چیز، معادل ایمان نیست (بیانات در تاریخ ۱۳۷۷/۰۲/۲۳). و نیز به پدر و مادران توصیه می‌کنند که بچه‌ها را از ابتدا با کتاب مأنوس کنید. خرید کتاب، یکی از مخارج اصلی خانواده باشد (مصاحبه در پایان بازدید از نمایشگاه کتاب، ۱۳۷۴/۰۲/۲۶).

ب- تمثیل و شعر و ادبیات

یکی از زبان‌هایی که می‌تواند مفاهیم معنوی و معارف عقلی و شرعی را برای مردم به‌ویژه در ساحت تربیت خانوادگی روشن کند، زبان تمثیل و شعر و ادبیات مانند کنایه و... است؛ قرآن هم این شیوه تربیتی را، در قالب مثال‌های نغز استفاده کرده است: «وَلَقَدْ صَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ». از شیوه‌هایی که پیامبر (ص) و ائمه (ع) در سیره آموزشی و تربیتی خویش فراوان به کار گرفته‌اند، استفاده از تمثیل برای تسهیل در انتقال آموزه‌های اخلاقی و دینی است. ایشان برای نزدیک ساختن مطالب عالی به افق فهم و درک مخاطبان به فراوانی از این صنعت بهره می‌جستند (فلسفی، ۱۳۹۰، ص. ۲۸۶). استاد محمدتقی جعفری می‌گوید: «شاید به‌جرات بتوان گفت، بزرگ‌ترین و سازنده‌ترین کاری را که شخصیت‌های ادبی تاریخ انجام داده‌اند، تطبیق و قابل فهم ساختن حقایق معقول به‌وسیله تشبیه، تجسیم، تظنیر و تمثیل به محسوسات بوده است که عده‌ای از پیشتازان قلمرو ادب موفق به آن شده‌اند» (جعفری، ۱۳۷۲، ص. ۲۱-۲۲).

یکی از روش‌های تربیتی که والدین و مربیان باید از آن بهره‌گیرند، روش تمثیلی است. تمثیل به‌عنوان روش تربیتی بیشتر بر این نگاه مبتنی است که معطل گذاشتن متربی یا فشار آوردن بر او برای آموختن برخی معلومات، گاه وی را از پیشرفت و فهم باز می‌دارد، درحالی‌که مسائل پیچیده، نامحسوس و یا نامأنوس، به‌وسیله

تشبیه و تمثیل و نیز نمایش بسیار آسان بیان می‌شود. از طرفی وقتی انسان خود را شبیه کسی قرار دهد و مانند قهرمانی که از مشکلات سرافراز بیرون آمده خود را در متن گرفتاری‌ها با همان نتیجه احتمالی ببیند، امید تلاش در او بیشتر و روحیه کار و کوشش در وی افزون می‌گردد.

این روش تربیتی به دلیل اینکه مفاهیم را عینی و ملموس و مطالب سخت را به صورت رسا و دلنشین به متربی القا می‌کند، جذاب و برانگیزاننده است؛ درعین حال بیان مطلب از طریق تشبیه و تمثیل برای مخاطب بیدارگر است و خرد او را به تفکر وادار می‌کند.

تمثیل به مربی این امکان را می‌دهد تا مفاهیم پیچیده به شکل کاملاً عینی و ساده برای متربیان بیان کند. مقام معظم رهبری با نگاه ژرف خود با توجه به آموزه‌های قرآنی-حدیثی به شاعران توصیه می‌کنند؛ باید خلأها و آسیب‌های معرفتی جامعه و نسل جوان دیده شود و اینکه از بفهمند کدام عنصر سازنده اخلاقی کم‌رنگ است، آن عنصر اخلاقی را در وجود ذوات مقدس معصومین (ع) یافته و به زبان شعر آن را بیان کنند و اینکه در زندگی سیاسی و اجتماعی به کدام درس اهل بیت (ع) احتیاج داریم، آن را از زندگی این بزرگواران استخراج کرده و با زبان شعر بیان شود (بیانات، ۱۳۸۳/۰۵/۱۷).

و همچنین توجه به شعر کودک که متضمن مفاهیم حکمت اسلامی و حکمت سیاسی باشد، یکی از کارهای لازم است و امروز یک مقداری جایش خالی است (بیانات در دیدار شاعران، ۱۳۹۲/۰۵/۰۱).
در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) يُعْجِبُهُ أَنْ يُرْوَى شِعْرُ أَبِي طَالِبٍ وَأَنْ يُدَوِّنَ، وَ قَالَ: تَعَلَّمُوهُ وَ عَلَّمُوهُ أَوْلَادَكُمْ؛ فَإِنَّهُ كَانَ عَلَى دِينِ اللَّهِ، وَ فِيهِ عِلْمٌ كَثِيرٌ» (محمدی ری‌شهری، ص. ۱۷۲).
و یا در روایت دیگر امام صادق (ع) سفارش می‌کند که اشعار فلان شاعر را به فرزندانان بیاموزید: «يَا مَعْشَرَ الشَّيْعَةِ عَلَّمُوا أَوْلَادَكُمْ شِعْرَ الْعَبْدِيِّ فَإِنَّهُ عَلَى دِينِ اللَّهِ؛ اى گروه شیعه به فرزندانان اشعار عبدی را یاد دهید؛ زیرا او بر دین خداست» (همان، ص. ۱۷۲).

بنابراین تأکید امام علی (ع) بر یادگیری شعر پدرش به فرزندان و توصیه حضرت صادق (ع) به آموزش شعر شخصی مانند عبدی به آنان، این مطلب را می‌رساند که از نگاه اهل بیت (ع) و همچنین نگره قرآنی-حدیثی مقام معظم رهبری، شعر نه تنها در حوزه فرهنگ و ادب، بلکه در عرصه تربیت دارای نقش اساسی است.

نتیجه‌گیری

تربیت خانواده یعنی تربیت اعضای یک خانواده در قالب خانواده. به عبارت دیگر، یعنی اینکه چگونه اعضا به خصوص فرزندان را تربیت کنید تا به مسئولیت‌ها و نقش‌های خانوادگی خود پی ببرند و به آن عمل کنند و صرف آگاهی اعضا به نقش‌ها و مسئولیت‌ها کافی نیست و یک الگوی تربیت خانواده موفق باید اعضا را به تحرک وادارد.

اهمیت این موضوع در آنجاست که خانواده مهم‌ترین اجتماع رشد فردی و جمعی انسان‌هاست و باید دانسته شود، خانواده بهترین فرصت ساخت یک محیط گرم و صمیمی است و می‌توان گفت بسیاری از دلایل افسردگی به دلیل فقدان داشتن یک محیط گرم خانوادگی است.

منابع

- قرآن کریم. (ترجمه ناصر مکارم شیرازی).
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة (به کوشش عبدالسلام محمد). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۰). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- بانکی پورفرد، امیرحسین. (۱۳۹۲). منشور تربیتی کودک و نوجوان: مجموعه موضوعی بیانات مقام معظم رهبری در رابطه با تعلیم و تربیت کودک و نوجوان. تهران: نشر حدیث راه عشق.
- بانکی پورفرد، امیرحسین. (۱۳۹۸). زن و خانواده (برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری). تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی؛ دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای.
- بانکی پورفرد، امیرحسین. (۱۴۰۰). عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی - اسلامی: برگرفته از بیانات حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- بهشتی، محمد. (۱۴۰۳). مبانی تربیت از دیدگاه قرآن. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله سید علی حسینی خامنه‌ای. (بی تا). بازیابی شده از: <https://khamenei.ir>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری. (بی تا). *Leader.ir*. بازیابی شده از: <https://leader.ir>
- تقوی، نعمت‌الله. (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی خانواده. تهران: انتشارات پیام نور.
- جمعی از نویسندگان. (۱۴۰۰). درآمدی بر نظام‌نامه تربیتی المصطفی العالمیه. قم: معاونت فرهنگی تربیتی، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- جمعی از نویسندگان. (۱۴۰۲). کتاب دوم نظام‌نامه تربیتی المصطفی العالمیه: اهداف عملیاتی تربیت. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۷). خانواده متعادل و حقوق آن. قم: مؤسسه اسراء.
- حزّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۸). مطلع عشق: گزیده رهنمودهای حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای به زوج‌های جوان (گردآوری محمدجواد حاج‌علی اکبری). تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۹). نرم‌افزار حدیث ولایت: مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۹ [نرم‌افزار]. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی؛ قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۱). تفسیر سوره براءت. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- سید رضی، محمد بن حسین. (۱۳۷۹). نهج‌البلاغه (ترجمه محمد دشتی). قم: نشر مشهور.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی. (۱۴۰۹). من لایحضره الفقیه (تصحیح علی‌اکبر غفاری). تهران: نشر صدوق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). العین (تحقیق مهدی مخزومی). قم: نشر هجرت.
- فلسفی، محمدتقی. (۱۳۹۳). کودک از نظر وراثت و تربیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۱۰). بحار الأنوار. بیروت: مؤسسه الطبع و النشر.
- محقق داماد، سید مصطفی، و دیگران. (۱۳۸۷). دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (ج. ۲۲). تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۷۰). تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث (با همکاری حمیدرضا شیخی). قم: دارالحدیث.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۰). حکمت‌نامه کودک (ترجمه عباس پسندیده). قم: دارالحدیث.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ معین. تهران: زرین؛ نگارستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

